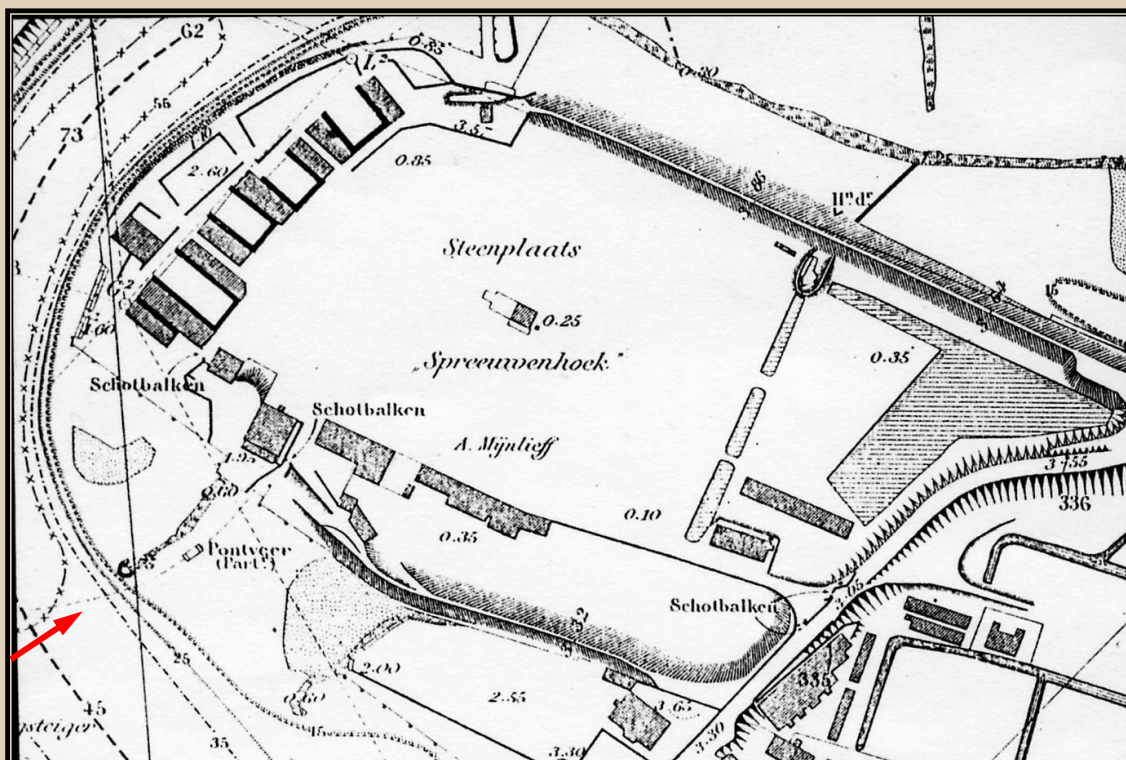

STEENPLAATS "SPREEUWENHOEK" OUDERKERK A/D IJSSEL

Woonhuis A. Mijnlieff met rechts van het midden de droogloods. Op de voorgrond de strekdam met het pontveer naar Nieuwerkerk a/d IJssel

Het pijltje geeft aan in welke richting de foto is genomen

De Fabriek

De steenfabriek "Spreeuwenhoek" lag in de Gemeente Ouderkerk aan de IJssel. De gemeente ligt tussen Krimpen aan de IJssel en Gouda (zie kaart). De steenfabriek lag in een scherpe bocht, buitendijks in de IJssel. De bocht werd ten gunste van het toenemende scheepsverkeer in 1940 afgesneden. Voor de verlegging van het terrein van de Ouderkerkse naar de Nieuwerkerkse kant, stopte de steenfabriek met de IJsselsteenproductie (.1937. De fabriek had in 1932 een oppervlak van 15 hectare. De oprichting van de fabriek is vrij onduidelijk maar op een kaart van 1691 komt de fabriek voor, zonder naam weliswaar maar gewoon aangeduid als Steenplaats. In 1810 kocht K. Schelling de fabriek van een Plomp of Klomp, hij liet de vierde steenoven bouwen (1856) en begon met de mechanisatie van het bedrijf. Hij kocht in 1875 een stoommachine voor het malen en persen van de klei. In 1885 kocht L.F. Mijnlieff de fabriek voor zijn zoon Arie. Arie Mijnlieff en later zijn zoon Adriaan produceerden de IJsselsteen tot en met 1937. In de jaren '35 en '36 lag de productie voor het eerst sinds tientallen jaren stil, waarschijnlijk wegens de crisis. In 1937 zijn er nog drie ovens IJsselsteen gebakken maar in 1938 werd de productie definitief gestopt, ook in verband met de al eerder genoemde afsnijding van de bocht.

De steenfabriek was vrij modern voor zijn tijd. Het bezat al vroeg de stoommachine en rond 1910 zijn waarschijnlijk de kiepkarren in bedrijf genomen. De haaghutten, dat zijn overdekte droogplaatsen voor de stenen, werden al vroeg gebouwd (ca. 1928). In 1913 was er een samenwerkingsverband voor een ringovenproject, waarover later meer.

Het productieproces

Inleiding

De beschrijving van het productieproces is hoofdzakelijk gebaseerd op de situatie op Spreeuwenhoek rond 1910. De verschillende steenfabrieken hadden onderling kleine verschillen afhankelijk van de mechanisatiegraad en productiecapaciteit.

Baggeren en de slikput

Eerst werd de klei uit de rivier gebaggerd. Een slikbok of aardeschuit, een grote aak met een bak, werd met handkracht gevuld door middel van een baggerbeugel, een soort schepnet. De bagger kwam uit de zellingen, dat is dat deel van de rivier dat tussen de rikken ligt en vaak particulier eigendom was van de fabriek (zie kaart). Er werd van oktober tot kerstmis gebaggerd. De steenfabriek Hitland, honderd meter stroomafwaarts, had 4 slik bokken met elk twee baggerlui in 1920). Waarschijnlijk had Spreeuwenhoek hetzelfde aantal. Als de slikbok geheel gevuld was, werd ze geleeft in de slikput met behulp van een baggermachine. Het slib bleef een half jaar liggen totdat het geheel was opgestijfd en de organische resten enigszins u waren verteerd. Voordat men met slikputten ging werken, was er de zgn. zaadzelling. Toen werd de bagger uit de zellingen gebaggerd en op de zaadzelling geworpen. Hierop lag het dan 1 tot 2 jaar voordat het bij eb opgeschept kon worden.

De steenpers en het drogen

De klei werd vanaf april tot medio september uit de slikput geschept, in kiepkarretjes gegooid en naar de steenpers vervoerd. Er liep een smalspoorbaan van de slikput naar de steenpers, waarvan het deel in de slikput verplaatsbaar was. Deze steenpers werd van 1875 tot 1900 aangedreven door een stoommachine, later door een gasmotor. De steenpers stond midden op het terrein en maalde eerst de klei tot een goede substantie. Eventueel werd er in de maler nog wat zand bijgevoegd als de klei te vet was of water, als de klei te droog was. Dan perste de machine de klei in een van tevoren gezande steenvorm. Zo werden 8 stenen tegelijk geperst. Het zanden was nodig, omdat anders de pas gevormde kleiklompjes aan de vorm zouden blijven bij het neerslaan. Het vormzand werd op de fabriek gedroogd en het was zeer fijn. Om het kleven van het zand aan de vormen te bevorderen werden de vormen enkele malen per dag vóór het zanden door het water gehaald. Als de vormen met de klei uit de pers kwamen, werden ze eerst afgestreken om de overtollige klei er af te halen. Het afstrijksel werd weer teruggestort in de pers. Dit heet "kladderijden". Nadat de vormen waren afgestreken werden ze met paard en wagen vervoerd naar het plakveld. Daar werden de vormen omgedraaid op de grond; het zogenaamde "neerslaan". De stenen moesten daar twee weken op de grond liggen. In die tijd werden ze ook "gerecht": gedraaid om aan alle kanten te kunnen drogen. Als ze op het plakveld enigszins waren gedroogd werden ze ernaast luchtig opgestapeld om nog verder te drogen: "het haag zetten". Het drogen was zeer weersafhankelijk; als het ging regenen, dan moesten de hagen beschermd worden met rietmatten. Regende het zo lang en/of hard, dat ook rietmatten niet meer hielpen, dan waren vele stenen verloren. Na twee a drie weken te hebben gelegen op de haag werden zij vervoerd naar de veldovens; het "rauwkarren".

De veldovens werden van tevoren "gerepareerd"; de scheuren in de muren werden dichtgesmeerd met een mengsel van zand en leem; het "liemen".

In de veldoven

De steenfabriek "Spreeuwenhoek" had 4 veldovens. Een veldoven bestaat uit 3 dikke muren (ca 1.80 dik), waarvan in de twee tegenover elkaar liggende muren aan de onderkant de stookgaten zitten, de "kelen". Aan de buitenkant waren tegen de muren met stookgaten de houten turfloodsen gebouwd. Vanuit de turfloodsen werd gestookt (zie tekening).

De rauwkarren werden via de open kant ingereden. In de oven werden de stenen opgestapeld: het "inslaan". De stookgaten werden steen voor steen opgebouwd: het "mond zetten", de monden liepen van de ene muur met stookgaten naar de andere muur met stookgaten. Als de mond bijna klaar was werd deze gevuld met turf. Hogerop werden de stenen "geschoten": op de grond stonden enkele arbeiders en op de steenstapel stonden er ook enkele. Nu werd door de arbeiders, die laag stonden een peijs omhoog gegooid: één peijs bestond uit zeven a acht stenen. De arbeiders boven op de stapel vingen de gehele peijs op en legden hem neer. Het vullen van de oven duurde gemiddeld vijf weken, maar er zaten dan ook ruim één miljoen stenen in de oven. Dit was natuurlijk wel afhankelijk van de inhoud van de oven. Spreeuwenhoek had vier verschillende ovens. De oven werd geheel afgedekt met een laag oude stenen voor aangelegd. Er werd ook nog een laag klei over gesmeerd. De "vierde muur" bestond ook uit oude stenen en een kleilaag voor het dichten van de kieren

Stoken

Het stoken was het belangrijkste proces in het maken van de IJsselsteen. Door het stoken werd bepaald hoe de steen zou worden; veel afval of veel harde klinkers o.i.d. Er werd gestookt met Groninger turf; er werd gerekend op 2 m³ turf per 1000 stenen. Het aanmaken van de oven gebeurde vroeger met turfkooltjes die van tevoren op een vuurtje buiten gemaakt waren.

Later werd een scheut petroleum in de mond gegooid en aangestoken. Het kon dagen duren voordat de oven op temperatuur was. Dit was afhankelijk van de weersomstandigheden die de trek in de oven bepaalden. Het gehele stookproces duurde op Spreeuwenhoek gemiddeld 36 tot 40 dagen. Een stookdag zag er ongeveer zo uit: 's Nachts werd er niet gestookt, er werd wel gewaakt. 's Morgens om zes uur werden de monden aan beide zijden gevuld, daarna ging een kant voor de rest van de dag dicht met behulp van de zgn. "huisjes". Om 9, 11.30, 1.00 en 16.30 werd er alleen vanaf de open kant turf bijgeworpen; het "smakken". Om half vijf werden na de laatste turf toevoegingen de monden voor een uur gesloten. Om 19.00 en 22.00 werden de monden nogmaals gevuld vanaf de kant die die dag open was. Dok het stoken was weersafhankelijk; regende het veel dan moest er langer gestookt worden om de bovenlaag weer te drogen. Bij een goede trek ging het stookproces sneller. Het stookproces is in drieën te delen; witte rook stoken, krimp stoken en loosstoken. Witte rook stoken; de eerste 10 tot 20 dagen. Dat hing af van het vochtgehalte van de stenen. Waren de stenen goed droog (goed gedroogd op het plakveld en op de tas) dan duurde het witte rook stoken niet zo lang. De stenen worden bij deze fase met een betrekkelijk klein vuur drooggestookt, waarbij al het water als witte rook door de schoorsteentjes verdwijnt.

Als dan de laatste witte rook was verdwenen dan waren de lagen rond de monden al op krimpfitte. Daarna begon dan ook het krimpstoken: de volgende twee weken werd er meer turf in de mond gesmakt om de temperatuur te laten stijgen. De stenen begonnen dan sterk te krimpen. De temperatuur varieerde van 930 tot 1050 ° C bij het krimpstoken. De krimp begon in het midden van de oven en breidde zich uit naar de zijkanten. Er ontstond dus een kuil in de oven. De diepte van die kuil werd bijgehouden door op de oven steenstapeltjes te zetten, die vanuit één punt gezicht werden. Zo kon de oven "5 stenen en een panstukkie" gezakt zijn. Na die twee weken krimpstoken zijn de stenen hard genoeg, dat wil zeggen: de oven is diep genoeg gezakt. De kuil in de oven was dus het enige middel om te bepalen of de oven goed is. Als de oven tijdens het stoken dichtgestoft was, dan kon de stoker een groot geweer pakken met een portie buskruit. Deze schoot hij dan leeg in een van de monden, waardoor er een drukgolf ontstond, die het stof tussen de stenen weg blies. De laatste drie dagen werd er loos gestookt. Dat betekent dat er veel turf in de monden werd gesmakt maar dat de keel werd gefloten door middel van het huisje. Zo kon er geen zuurstof bij de stenen komen. De stenen werden hierdoor mooi geel, het karakteristieke van de IJsselsteen.

Hiermee was het stookproces klaar. De oven moest nu 5 a 6 weken afkoelen als het werkelijk koud moest worden. Als het transport bij wijze van spreken van ongeduld stond te trappelen dan werd wel eerder begonnen met uitkruien. Toen de steen uit de vorm viel op het plakveld was deze 185x90x60 mm groot. De gebakken steen varieerde van 160x77x47 mm. voor de rode bovensteen en 130x65x35 mm. voor de klinkers.

Uitkruien, sorteren en prijzen

Tijdens het uitkruien werd er direct gesorteerd. Dit gebeurde door twee stenen tegen elkaar te slaan en de klank te beoordelen. Hoe hoger de klank des te harder de steen.

Bij het sorteren werd elke kruiwagen met één soort steen geladen en gemerkt door middel van enkele stenen op de kruiwagen in een bepaald verband, bv. twee stenen op zijn kant, of in een kruis o.i.d. Dit gaf de kwaliteit aan en daarmee ook de plaats op het tasveld: de opslagplaats. De veldoven produceerde 25 verschillende soorten steen. Ze werden onderverdeeld in 5 hoofdgroepen; Rood Bovensteen, Grauw Ondersteen, Ondersteen plavei, Klinker en Rabat. Rabat is afval en had nauwelijks verkoopwaarde. Ondersteen Plavei was het duurste; in 1901 f6,— daarna de Klinker f5,- , Grauw Ondersteen f4,- en Rood bovensteen f3,- . Alle bedragen per duizend stenen. De gemiddelde prijs van de in dat jaar 6,94 miljoen gemaakte stenen was f4,16 per duizend stenen.

Gebruik s mogelijkheden; de klinker voor waterdichte vloeren en schoorstenen (zeer hard en weinig vochtdoorlatend)

Andere gebruiksmogelijkheden voor de stenen waren straten, binnen en buitenmuren, gewelven, funderingen etc.

Experimenten met de veld- en ringoven

De veldoven produceert bijna gelijke delen straatsteen, binnen en buitenmuursteen. Dit type oven is niet geschikt voor het produceren van één soort steen. Andere type ovens zoals de ring of zig-zagoven produceert bijna één soort steen. Deze oven verdeelt in tegenstelling tot de veldoven de warmte gelijkmatig over de gehele oven.

Er is wel eens geprobeerd om met een gering aantal stenen in een veldoven op één soort steen te stoken. 'In 1904 werden er in een veldoven 350.000 stenen gelegd, (normale inhoud was één miljoen) Er werd op Rood Bovensteen gestookt wat ook redelijk lukte; 300.000 Rood Bovensteen. Wel was er veel Rabat, 8%, normaal 2 a 3 %. In 1913 werd dit nogmaals herhaald. Hierbij gingen er 250.000 stenen in de oven. Er werd 18 dagen gestookt en er kwam bijna 100 % Rood Bovensteen uit. Waarom deze experimenten zijn gedaan is niet duidelijk. Ze werden als eerste respectievelijk als laatste gestookt. Het is dus mogelijk dat de voorraad rauwe steen opgemaakt moest worden (1913), of dat er een stagnatie in het werk was waardoor de eerste oven niet vol kwam (1904).

Er is één keer een experiment met een zig-zagoven geweest. Rond 1911/12 schrijft Adriaan Mijnlieff hierover achter op een foto het volgende; In combinatie van 4 steenfabrikanten is op de fabriek van de familie van Holst (Goudarak) een zig-zagoven gebouwd met het doel regelmatig te stoken en regelmatige steen te verkrijgen. Daar deze niet reducerend kan werken kreeg men alleen roze steen wat niet de bedoeling was. Bij de veldoven werd de laatste drie dagen loos gestookt om mooie gele steen te krijgen. Na 3/4 jaar is deze hele onderneming mislukt. De IJsselsteen krimpt teveel; de stookgaten vielen in. Een betere oplossing zou de kameroven zijn geweest waarvan de kamers apart dicht gezet konden worden (loos) maar die waren toen nog niet bekend

Arbeid

Werktijden

Het werk op de steenfabriek was zwaar en kende lange werktijden. Men werkte van zes uur 's morgens tot zes of zeven uur 's avonds. Om acht uur en om vier uur een half uur pauze. Om twaalf; uur was er een uur middagpauze. Men werkte van maandag tot en met zaterdag. Zondag werd er alleen door de stoker gewerkt. Alleen in noodgevallen als er een flinke regenbui viel en de rietmatten op de hagen moesten

worden uitgerold, werd er op zondag gewerkt. Ook als midden in de nacht de stenen gevaar liepen door veranderende weersomstandigheden moesten de arbeiders eruit komen. De steenfabricage was seizoenarbeid. In de winter hadden veel mensen weinig te doen. Er werd van tevoren, in het najaar bepaald welke werkzaamheden door wie werden opgeknapt.

Aannemen en ontslaan van arbeiders

Aan het eind van de zomer gingen de mensen, die wilden werken óp of wisselen van steenfabriek bij een steenfabriek langs om te vragen of ze het volgende seizoen daar konden werken. De arbeiders werden aangenomen voor een bepaald beroep met een duidelijk omschreven taak; dus zanden, afstrijken, neerslaan, stoken etc. De vrouw en kinderen va.' de arbeider waren als de arbeider was aangenomen ook gebonden aan de steenfabriek. De vrouw hielp o.a. bij het haag zetten en het inslaan van de oven. De kinderen werden vaak -vóór de invoering van arbeidswetten- gebruikt voor karweitjes als het rechten, wagen rijden etc. etc.

Op de steenfabriek no. I in Krimpen aan IJssel konden de jongeren later nog kiezen of ze op de steenfabriek of op de scheepswerf wilden werken. Arbeiders werden niet vaak ontslagen, zeker niet diegenen, die al enkele jaren op de steenfabriek werkten, je kon, als je dat zelf wilde je ontslag aanvragen. De werkgevers hadden onderling ook afspraken gemaakt over het ontslaan en aannemen van arbeiders. Hieronder vermeld ik kort enkele bepalingen, die hierop van toepassing waren en een voorbeeld van overtreding. De bepalingen komen uit een contract van de Vereniging van IJsselsteenfabrikanten en zijn hier kort samengevat: Aangezien het bevorderlijk is voor het steenbakkersbedrijf, dat de arbeiders zo min mogelijk wisselen van werkgever en dat het wisselen zoveel mogelijk gebeurd op de 1e oktober bij de aanvang van ieder seizoen. Als datum, waarop iedere werkgever, die zijn arbeiders in jaarhuur heeft en zijn arbeiders opnieuw inhuurt, wordt vastgesteld de datum de derde zaterdag in augustus.

Iedere werkgever mag geen arbeiders van andere werkgevers in dienst nemen zonder, dat daarvoor toestemming is gegeven door de laatstgenoemde werkgevers. Op 19 november 1918 is er een conflict tussen A. Mijnlieff L.F.zn. de eigenaar van "Spreeuwenhoek" en J. Mijnlieff Fop zn. eigenaar van al eerder genoemde steenfabriek no. I in Krimpen a/d IJssel, omdat A. Mijnlieff een arbeider, A. de Graaf, heeft aangenomen zonder toestemming van de vorige werkgever, J. Mijnlieff Fop zn. J. Mijnlieff Fop zn. schrijft daarom een brief naar de voorzitter van de Vereniging voor IJsselsteenfabrikanten en doet hem verslag van de gebeurtenissen en vermeldt, dat A. Mijnlieff door deze handeling een boete moet betalen van f 500, - aan de kas van de Vereniging. Met deze voorbeelden over het ontslaan en aannemen van arbeiders zijn de regelingen, die gelden voor het ontslaan en aannemen hopelijk duidelijk. Het geeft ook aan waarom er niet zo snel gewisseld werd van steenfabriek door de arbeiders.

Deze bepalingen stammen uit 1909. Vóór 1909 zullen er zeker afspraken zijn geweest over deze onderwerpen.

Werkomstandigheden, vrouw- en kinderarbeid

Al eerder is gezegd, dat het werk op de steenfabriek waar is: dag in dag uit klei -scheppen, baggeren, zanden etc. kan zeker onder de noemer "zwaar" worden gezet. De genoemde beroepen werden dan ook uitgeoefend door mannen vrouwen hielpen bij het haagzetten, het inslaan van de oven, het schieten in de oven en het kruien.

Enkele arbeidswetten aan het begin van deze eeuw beperkten enigszins de bezigheden van hun werk. Ze mochten niet meer kruien en opschieten.

Kinderen werden ook veel ingezet op de steenfabriek. Ze waren zeer bedreven in het rechten, zij reden vaak de paarden en wagens en deden verder allerlei kleine karweitjes. Sommige jongens kwamen te jong, onder de 10 jaar, op de steenfabriek werken. De arbeidswetten en leerplichtwetten stelden enigszins paal en perk aan de kinderarbeid.

In 1875 waren er in Gouderak 72 kinderen tussen de 5 en 10 jaar in dienst van enkele bedrijven, voornamelijk steenbakkerijen (ca. 5 steenbakkerijen in Gouderak). De werkgevers kwamen in de verleiding om kinderen in te zetten, omdat zij bijvoorbeeld zeer snel konden rechten. Zij gingen gemakkelijker door de knieën dan de ouderen. Een ander mondeling voorbeeld van kinderarbeid: er werd op een steenfabriek ontdekt, dat er kinderen werkten, die te jong waren. De werkgever werd hiervoor aangesproken en er werd naar zijn verklaring gevraagd: "De kinderen zijn na schooltijd gaan spelen met de kruiwagens".

Vrouwen en kinderen waren niet in vaste dienst. Zij werden opgeroepen om te gaan werken op de fabriek.

Loon

Naast de vaste arbeiders met een omschreven taak, zoals al eerder genoemd, waren er ook de zgn. daggeld -arbeiders. Deze hadden geen vast omschreven taak. Zij deden karweitjes die niet direct met het productieproces te maken hadden: teren, terrein schoonhouden, grasmaaien etc. etc. Voor deze mensen werd per dag bepaald, wat ze moesten doen. Oorspronkelijk werden ze waarschijnlijk per dag aangenomen en ontslagen. Het is moeilijk te zeggen, wat een gemiddelde arbeider per week verdiende. De verdiensten liepen op bij een grotere productie. De meeste arbeiders werden per 1000 gemaakte steen beloond, was er een slecht productiejaar dan kregen de arbeiders ook minder loon. Ook waren de inkomsten afhankelijk van de grootte en samenstelling van het gezin, volgens de H.E.K. (Historische Encyclopedie Krimpenerwaard) verdiende de arbeider in de eerste helft van de 18e eeuw f 1,- tot 1,75 per week. Zelfs als alle gezinsleden mee werkten dan scheen men nog op een minimum voor die tijd uit te komen. Het loon was ook seizoensgebonden; in de winter had men geen inkomsten. Hieronder is een loonlijst van twee verschillende jaren (1886 en 1910) voor de verschillende werkzaamheden. Het was niet na te gaan of de stijging van de uitkeringen per onderdeel reëel zijn, omdat officiële inflatiecijfers over de periode 1886-1900 ontbreken.

Werkzaamheden	1886	1910	per
karren en ingooien	8 ¹ / ₄ cent	10 ⁷ / ₈	cent 1000 stenen
neerslaan	6 „	6 ¹ / ₂	„ „ „
zanden afstrijken	9 „	10 ¹ / ₄	„ „ „
kladderijden	1 ¹ / ₂ „	1 ³ / ₄	„ „ „
wagenlopen	2 ¹ / ₂	2 ¹ / ₂	„ „ „
vormlossen	1 ³ / ₄ „	2	„ „ „
bij schoonmaakplaats			
schrappen =	1 ¹ / ₂ „	1 ¹ / ₂	„ „ „
schoonmaken vormen			
rechten	1 „	1 ¹ / ₂	„ „ „
opzetten	6 „	7	„ „ „

Het “rechten” op de steenplaats Spreeuwenhoek in 1937

Vaste arbeid

onderbaas	380,-	720,-	per jaar
machinist	450,-	500,-	per bakseizoen apr11-october
knecht	7,-	9,-	per week

Daggelden

20	weken 90 cent	25	weken 1,40
23	weken 75 cent	22	weken 1,10
9	weken 60 cent	15	weken 1,00

Bij de daggelden moet worden opgemerkt dat de inkomsten van de daggeldarbeiders afhankelijk waren van de week waarin ze werkten. De vrouw verdiende naar wat ze produceerde. De kinderen van de arbeiders die meehielpen in het proces daarvan werd het loon opgeteld bij de vrouw.

Volgens de heer J. Mijnlieff is er op zijn steenfabriek nooit arbeidsonrust geweest. Er werd soms geklaagd over lonen, maar daar hield het dan mee op. Spreeuwenhoek heeft volgens A. .Mijnlieff in 1929 verlies gedraaid omdat het in 1928 al moeilijk was om baggeraars te krijgen. De baggeraars stoorden zich niet uit om genoeg bagger te verkrijgen voor het volgende seizoen.

Hij klaagde over slecht werkvolk en een inderhaast aangenomen kleermaker uit Rotterdam als baggerman was al snel meer verdienen. Gevolg was dat er te weinig klei was voor het volgende seizoen

Sociale omstandigheden

Woning

De arbeiders kregen bij het aannemen op de fabriek een huis van de fabriek te huur. Ze waren dat huis bij hun ontslag weer kwijt. Alle arbeiders woonden op en rond de fabriek waar ze werkten. Er waren in deze eeuw nauwelijks zwervers die op de fabriek naar een werkje zochten. Dé huisjes werden door de fabriek gebouwd. In 1850 werd er een aanvraag ingediend bij het Hoogheemraadschap om één (of meerdere, niet duidelijk) huisje, te bouwen bij de steenfabriek Spreeuwenhoek. Het huisje was 20 ellen = 13,8 meter lang en 8 ellen = 5,52 meter breed en bestond uit vier vertrekken en een klein zoldertje. De indeling van de vertrekken is niet bekend. Er stonden 8 huisjes op het fabrieksterrein. Deze waren 5x5 meter lang en breed. Aan de voorkant was er een deur en een raam. De W.C. stond buiten.

Ziekte en voeding

Volgens Mijnlieff waren er op zijn steenfabriek (No I in Krimpen aan de IJssel) weinig mensen echt ziek. Men liep al vrij snel weer rond ook al was men niet geheel lekker. No I begon al vrij snel, in de jaren '30, door te betalen bij ziekte. De arbeiders aten hoofdzakelijk aardappelen; ze hielden ook wel eens een varken om op te eten, hoewel daar niet veel ruimte en tijd voor moet zijn geweest. Mevrouw de Man woonde in een huisje met een grote tuin in Ouderkerk. Zij at in haar jeugd behalve aardappelen ook kool, appels, peren etc. uit eigen tuin. Er werd veel varkensvlees gegeten. 's Winters werd er gezouten vlees gegeten. Verder aten ze nog krotten, andijvie, snijbiet, roomse bonen, erwtensoep etc. etc. wellicht is dit een indicatie voor hetgeen er op de steenfabriek werd gegeten.

* * * * *

Bron: Murco Mijnlieff – Voorburg ca. 1980